

ה. רב ברונא אמר בשם רב: הנוטל ידיו לא יקדש. (רשב"ם: משום שהקידוש מפסיק בין נטילה לאכילה והרי זה כהסה הדעת, הלכך יקדש אחר ויצא זה בשמיעה ולא יקדש בעצמו. רבנו תם: כיון שסובר רב יש קידוש שלא במקום סעודה, יש לחוש שמא לאחר הקידוש יפליג ויצא. ויש פירושים נוספים). אבל רב יצחק בר שמואל בר מרתא העיד מרב שנהג לעתים לקדש לאחר נטילת ידיו.

כתבו ראשונים (ערשב"ם תוס' ורא"ש) שאף על פי שלהלכה נטל ידיו – יקדש [אף על היין]. ומהר"ם חלאה כתב דוקא על הפת אינו הפסק, לכתחילה יש לקדש ואחר כך ליטול לידיים, וכדברי בית הלל (בברכות נא): שמוזגים את הכוס קודם הנטילה. ואפילו ביום שאין שם אלא ברכת 'הגפן' – לכתחילה יקדש ואחר כך יטול. ואילו באשכנז נהגו ליטול תחילה לידיים ואחר כך לקדש (ערא"ש ומרדכי; טור ורמ"א רעא, יב ומשנ"ב שם ובסי' רפד סק"ד).

ו. לפרשב"ם, וכן לשאר פירושי הראשונים, לפעמים היה רב מקדש על הפת – כאשר חביבה לו הפת (ואומר 'יכולו' ומברך 'המוציא' ומקדש ואחר כך בוצע ואוכל). ופעמים היה מקדש על היין – כשחביב עליו היין. ואולם רבנו תם אמר שאין מקדשים על הפת כלל, ומפרש הגמרא בענין אחר.

א. כתב הרא"ש שנהגו העם לקדש על הפת, וכן הסכימו כל הגאונים. ואולם הרמ"א (רעב, ט) כתב שאם יש יין בעיר – אין לקדש על הפת, לחוש לדעת רבנו תם (עפ"י מגן אברהם). ומשמע אפילו אם הפת חביבה עליו יותר מיין. אבל בדרך-החיים פסק כמו שמצדד הבית-יוסף בסוף דבריו שאם הפת חביבה יותר מהיין – יקדש עליה. ונראה שאם היין אינו מקובל עליו ואין לו בו הנאה, ודאי נוכל לסמוך על הסוברים לקדש על הפת לכתחילה (עפ"י באור הלכה שם).
ב. כאשר מקדש על הפת, מניח ידיו עליו עד גמר הקידוש, וכמו שאוחזים כוס של קידוש (מגן אברהם).

ג. כתבו פוסקים שקידוש של היום, לפי שאין לו ברכה מיוחדת, טוב יותר לקדש על שכר שהוא חמר מדינה מאשר על הפת, כי כשמקדש על הפת אין כאן שום שינוי (או"ח רעב, ט. ויש סוברים שגם ביום מקדשים על הפת. ע' במאירי).

ד. כתבו רשב"ם (עפ"י רב עמרם גאון) והתוס': אין הבדלה נאמרת על הפת.

ה. מי שאין לו יין ופת ולא שאר משקים שאפשר לקדש עליהם – אינו מקדש (ע' להלן קיד. וברד"ה שהיין גורם). ובהגהות ריעב"ץ (קיד) כתב לקדש על שאר אכלים. ובאגרות משה (או"ח ח"ד מ, כה) צדד לומר שתלמיד טועה כתב זאת, והורה למעשה שאין לעשות כן.

דף קז

קצה. א. מי שאין לו יין להבדיל עליו במוצאי שבת – האם מותר לו לאכול?

ב. על איזה משקה אפשר להבדיל, לקדש, ולברך עליו ברכת המזון?

ג. 'המברך צריך שיטעום' – כמה?

א. אמימר נודמן למקום שלא היה לו יין להבדיל ולן בלילה ההוא בלא אכילה. ממעשה זה למדו שאסור לאכול קודם הבדלה [אם הוא ממתין ליין להבדיל עליו].

יש אומרים שאם אין לו יין ושאר משקים שמבדילים עליהם, מותר מן הדין לאכול ואינו חייב להמתין עד למחר, ואמימר שנהג כן – ממדת חסידות. ויש אומרים שלא יאכל עד למחרת – אם משער שיהיה לו כוס להבדיל למחר עד הצהריים. ויש להחמיר כסברה אחרונה, אם לא באדם חלש שקשה עליו התענית (עפ"י פוסקים או"ח רצו, ג).

ב. מבדילים על יין ולא על שאר משקים (רב חסדא אמר רב; רב תחליפא בר אבימי אמר שמואל), אבל משקה שהוא 'חמר מדינה' (רשב"ם: אם אין יין בעיר הזאת כי אם אותו משקה) – מבדילים עליו. כן נהג אמימר (י"ג: רבין).

א. הבדלה על היין – מצוה מן המובחר. ואולם מי שחביב עליו משקה אחר, והוא חמר מדינה – יכול להבדיל עליו (עפ"י רמ"א רצו, ב משנ"ב ובאור הלכה שם. ומצד הסברה נראה לכאורה שאם חמר מדינה חביב אצלו מיין, מצוה להבדיל עליו [וכמשמעות הרמ"א שם שהמנהג להבדיל במוצאי פסח על שכר, ומשמע שעדיף לעשות כן], וכמו שכתב הצ"ח לענין קידוש אריפתא למי שחביבה לו הפת. אולם יש מחמירים במקומנו עתה שהיין מצוי לכל אדם שאין מבדילים כי אם על יין. בשם חזון איש; קצות השלחן. וערמ"א קפב, ב ומשנ"ב).
ב. מים אינם נחשבים חמר מדינה, ואין מבדילים עליהם אפילו כשאין יין ושכר (רשב"ם).

יש מפורקים אחרונים שהורו שכל משקה שיעודו להרוות צמאון בלבד ואינו חשוב דיו לכבד בו אורחים לשתיה שאינה של צמא וכדו' – אין מבדילים עליו (ע' משנ"ב רצו סק"י לענין 'קוואס'). אבל יש אומרים שמין נחשב 'חמר מדינה' (בשם הגר"ח פ' שיינברג שליט"א. מובא בדברי חכמים 227). ואפילו סודה, מובא שם בשם הגר"ח פ"ש והגר"ש אלישיב שליט"א, שנחשב 'חמר מדינה' (מסתבר לכאורה שאין הכוונה שם למי סודה אלא למשקה מוגז ממותק). ואולם הגר"מ פיינשטיין (ח"ב עה) והגר"ק קמינצקי סוברים שאינו 'חמר מדינה'. (ויתכן דלא פליגי אלא מר כי אתריה ומר כי אתריה. ולפי זה בזמננו נראה שאין משקאות אלו נחשבים 'חמר מדינה').

כתב הברכי-יוסף (מובא במשנ"ב רצו סק"ט): אין להבדיל על שמן וחלב כי אין רגילים לשתותם כמשקה. ואולם בזמננו יש אומרים שבשעת הדחק אפשר להבדיל על חלב (עפ"י אגרות משה ועוד. י"א שאין להבדיל על קפה מפני שעיקרו מים. ונראה שאם עושה משקה מחלב מורתח שפיר דמי). יש מי שחידש עפ"י דיוק לשון הרמב"ם, שאין נחשב 'חמר מדינה' אלא אם יש בו אלכוהול, שהוא משמש כיון באותו מקום (עפ"י הלכות קטנות ט. וכן אומרים בשם הגר"י. ע' ברכת אברהם כאן. וע"ע בייע אומר ח"ג או"ח ט).

וכן לענין קידוש; אין מקדשים אלא על היין ולא על שכר. ואפילו שכר שאינו פשוט כל כך, כגון זה העשוי משעורים מתאנים ומתותים (במקומם, שסתם שכר היה של תמרים) – לא פשט רבי להתיר. משום רבי אלעזר ברבי שמעון אמרו: מקדשים על השכר (ונראה שכל שכן שמבדילים עליו לדעתו). וכן רב היה מקדש על שכר, לפי שהיה חביב עליו (הגם שהיה יין מצוי בעירו. ערשב"ם. וכן נהג רבי לפרש"י, לקדש על שכר מובחר ביותר).

התוס' נסתפקו האם מקדשים על חמר מדינה כשם שמבדילים עליו. ויש מתירים (ראב"ן, וכן נוטה דעת ר"י, וכן הסכימו רוב הגאונים. ערא"ש) ויש אוסרים (ר"ן – מפני שיכול לקדש על הפת). ובשלחן ערוך הובאו שתי הדעות. וכתבו אחרונים לדינא שיש לחוש שלא לקדש בלילה על שום משקה חוץ מיין, או על פת (עפ"י משנה ברורה רעב, ט). אבל ביום יש נוהגים לקדש על חמר מדינה הגם שהיין מצוי (ע"ע בשו"ת שבט הלוי ח"ג כו).

אין מברכים ברכת המזון אלא על היין (כן פירש אביי את הברייתא).

א. לגרסת הר"ף ורבנו חננאל דלא כרשב"ם, אם קבע סעודתו על שאר משקים – מברכים עליהם ברכת המזון. וכן כתב הטור. ואולם בשלחן ערוך (קפב, ב) לא פסק כן.
ב. על חמר מדינה אפשר לברך, שלא גרע מהבדלה (תוס' ועוד). ומכל מקום היין מצוה מן המובחר (או"ח קפב, ב).

- ג. לתנא דברייתא, טעימת יין – כל שהוא. רבי יוסי ברבי יהודה אומר: מלא לוגמא. וכן אמר רב הונא אמר רב. וכן תני רב גידל מנרש: המקדש וטעם מלא לוגמא – יצא, ואם לאו – לא יצא.
- א. גם אם לא טעם המברך בעצמו אלא אחר – יצא. וכתב הרא"ש שצריך שאדם אחד ישתה מלא לוגמא. ויש אומרים שמועיל בדיעבד צירוף שתיית כמה אנשים. והסכימו הרבה אחרונים לדעה זו, ובלבד שלא ישהה על ידי שתיית כולם יותר מכדי אכילת פרס (עפ"י משנ"ב רע"א ס"ק עג. ויש שצדדו בענין שיעור משך השתיה בשתיית כמה אנשים – ע' אפיקי ים ח"ב ב; שפת אמת זכחים לא: קובץ מוריה אדר תשנ"ו (רמא-רמב) עמ' קיח).
- יש אומרים שבדיעבד אם לא שתה מלא לוגמא – יצא, אלא שלא יצא ידי מצוה כתיקנה (ע' בית יוסף רע"א, י"א טו [ושם נקט שאפילו לא טעם כלל יצא]; א"ר שם; ערוך השלחן שם ל). ואולם המשנה-ברורה (בסעיפים י"א י"ג טו) נקט כדעת האחרונים שהוא לעיכובא גם בדיעבד.
- ב. מצוה מן המובחר שייטעמו כולם מכוס של קידוש (שו"ע רע"א, י"ד). ואם יש להם כוסות עם יין, והוא אינו פגום – יכולים לטעום מהכוסות שלפניהם. ואם הוא פגום – ישפוך המברך מכוסו לכוסם כדי לתקן הפגימה (שו"ע רע"א, י"ז). וצריך שישפוך להם לפני שהוא טועם בעצמו מכוסו. ואולם כששותים מכוס המברך, הגם שהוא שותה מתחילה אין זה נחשב 'כוס פגום' (עפ"י משנ"ב ושער הציון שם; משנ"ב קכ"ב ס"ק כ"ד).
- ג. שיעור 'מלא לוגמא' הוא כדי שמסלקו לצד אחד בפיו וייראה כמלא לוגמיו, והוא פחות מרביעית (עפ"י יומא פ.). ונראה שהוא רוב רביעית. ודוקא באדם בינוני, אבל לעוג מלך הבשן צריך יותר (תוס' ורא"ש). ומכל מקום ברביעית ודאי די (ר"ן; מאירי).
- ומדברי הר"ן (כאן ובפ"ה דיומא) משמע שאין ברור שיעור מלא לוגמיו, כמה הוא פחות מרביעית [ואף להתוס' שכתבו שהוא רוב רביעית, נראה שלא דיברו אלא בבינוני אבל אדם קטן די במלא לוגמא דידיה, הגם שהוא פחות מרוב רביעית].
- ומהר"ם חלאוה כתב ששיעור מלא לוגמיו אינו משתנה מאדם לאדם אלא שיעורו רוב רביעית לעולם.
- יש אומרים ששיעור 'מלא לוגמא' הוא כנפח שתי ביצים שלנו (ע' באור הלכה רע"א ד"ה של רביעית; חזון איש או"ח ל"ט, טז).
- ג. רב צמח ורב עמרם גאונים (מובאים ברא"ש, יח) נקטו שצריך לטעום רביעית, ומפרשים 'מלא לוגמיו' כפשוטם של דברים, משני הצדדים [דלא כהתוס' שהכוונה למילוי פיו בצד אחד בלבד, עד שנראה כמלא לוגמיו], וסוברים שזהו שיעור מקביל לרביעית באדם בינוני. וכן הרמב"ם סתם וכתב 'מלא לוגמיו' משמע ממש (עפ"י חדושי הנצי"ב. וכתב ששיטת הגאונים ברורה).

דפים קז – קח

קצו. מהו טעם האיסור לאכול ערב פסח סמוך למנחה, ואיזו אכילה מותרת?

פשטו בגמרא שטעם איסור אכילה בערב פסח סמוך למנחה הוא משום המצה, שלא יאכלנה אכילה גסה [ואין יוצא בכך ידי חובתו – אם נפשו קצה מלאכול, שאין זו 'אכילה' (עפ"י רשב"ם ותוס'; ר"ן צט). וגם כדי שיאכל המצב לתאבון משום הידור מצוה (עפ"י רש"י ורשב"ם צט: רמב"ם ויב)]. וזמן האיסור הוא סמוך למנחה קטנה, כלומר משעה תשיעית ביום. אבל אין הטעם משום חשש מניעת הקרבת הפסח, שאם כן היה איסור סמוך למנחה גדולה ואילו מהברייתא יש להוכיח שאין איסור אלא סמוך למנחה קטנה.